

nove knjige

malvern lumsden „od dum-dum metka do napalma“, (borba protiv nehumanog oružja).
preveo miroslav lazanski čgp delo, oour globus, zagreb 1985.
piše: danilo pešić

Pažnju svetske javnosti u velikoj meri privlače danas pregovori o ograničenju strateškog naoružanja, što je razumljivo s obzirom na njegovu zastrašujuću moć. Na žalost, pri tome se ne govori dovoljno o takozvanim »nehumanim oružjima«, koja, iako su neka od njih već dugo godina zabranjena, ipak i dalje nalaze svoje mesto u arsenimalu određenog broja armija pa čak i policija.

Pred nama je rad koji se temeljito bavi tim oružjem, pristupom koji se razlikuje od dosadašnjih. Postavljajući neka od osnovnih pitanja koja govore o tome da li se oružje može klasifikovati po stepenu svoje »nehumanosti«, Lumsden ide dalje i utvrđuje da je postojeći pravni jezik u kome se koriste govor o »nepotrebni patnjama« i »nediskriminativnom delovanju« neadekvatan i da mu je potrebno dodati određene kriterijume.

Autor postavlja sebi zadatok da bi »trebalo razmotriti zabranu oružja« čije delovanje »uzrokuje suviše ozljede«, ili je nediskriminativno, ili oboje, pri čemu daje i vlastite definicije ovih oružja. Razvijajući svoju misao dalje od pukih definicija polazi od toga da je rat i problem ograničavanja izbora oružja kojim se ratuje »političko pitanje u najširem smislu, ne baš iracionalno, ali takvo da često uključuje neizrečene (ponekad čak i nesvesne) prepostavke i o moći i utjecaju«.

Priča o dum-dum metku ili drugo poglavje kompleksno analizira razvoj dum-dum zrna od prvih dana njegove primene pa do nastojanja da se ono zabrani Sanktpeterburškom deklaracijom iz 1868. i Haškom konferencijom 1899. U desetogodišnjici nakon Haške konferencije razvijaju se zrna koja se pri udaru gnjeće i oslobađaju svu svoju energiju u rani (šljilata Špicerova zrna), što je bila svrha i dum-dum metka.

Naredno poglavje posvećeno je savremenu dum-dum metku. Neka od tih novih zrna nanose strahovite povrede jer stvaraju izlaznu ranu veću za trideset puta od ulazne. Ispitivanja te brze municije vršena su u blokovima sapuna.*

Uporedo s tim vrši se smanjivanje kalibra municije, a pri tome, nadosadašnjim ženevskim konvencijama nije postignuta zabrana tog oružja. Jedan od razloga tome je u razvoju tog oružja i u SAD i SSSR-u tako da

municija za M-16 od 5,56 i sovjetska za AK-74 od 5,45 x 39 mm ima slične efekte na živu silu za koje ne bismo mogli reći da su »samo« NEHUMANI. Proces njihovog uvdjenja u naoružanje i razvoj tih zrna sem promene takteke onih koji ga poseduju i moguće dodatno opterećenje za medicinsku službu daće da »glavni rezultat bit će porast nasilja u zemljama u razvoju«.

Analizirajući primenu dum-duma i sličnih u policijskim pojedinim zemaljama autor zaključuje da njihova upotreba »...nema opravданog razloga; a isto tako sigurno ne postoji razlog da se zbog takve upotrebe sprečava primena međunarodnih pravnih normi na upotrebu oružja unutar pojedinih zemalja«. Stav je potpuno ispravan jer znači svojevrstan šamar lažnom moralu pojedinih vlada. Činjenica je da se vlade slažu u vezi sa zabranom dum-dum zrna u ratu protiv neprijatelja, ali puštaju da ih njihove policijske snage upotrebljavaju protiv vlastitih građana. Kvazi-logika tog razmišljanja verovatno je zaokupljena pitanjem: »Postoji li razlika između neprijateljskog borca i neposlušnog građanina?« Naravno da se pri tome previđa da se u ova slučaja radi o ČOVEKU!

Raspreskavajuće bombe, artiljerijske granate i rakete, oružja iz grupe fragmentacionih, tema su četvrtog poglavja. Činjenica da više od sedamdeset posto žrtava u oružanim sukobima zadobiva rane dejstvom tog oružja, rezultira razumljivim naporom autora da osvetli sve aspekte njezine primene. Pri tome navodi primere iz rata u Vijetnamu gde su postojala neka pravila sa ciljem regulisanja primene tog oružja.

Savremeni šrapnel, tema je petoga poglavja. Ovo borbeno sredstvo sa velikim brojem koncentriranih projektila stvara teške rane koje zahtevaju nov pristup hirurškim zahvatima. Imajući u vidu to da do sada nijedna vlada nije postavila pitanje »suvišnih ozleda« uzrokovanih »primenom tog oružja«, Lumsden predlaže da se zbrani malokalibarsko oružje sa većim brojem projektila i sačmarice.

Potkalibarska zrna objašnjena su sa dovoljnim brojem tehničkih detalja u šestom poglavljiju. Znajući da se na do sada održanim međunarodnim konferencijama pokušava skrenuti pažnja na druge tipove oružja da bi se time skrenula rasprava o primeni zrna veličine strelice i sličnih, razumljivo je nastojanje da postoji hitna potreba za uspostavljanjem strožijih pravila koja bi trebalo da zaustave trend izrade bržih projektila.

Istraživanja novih oružanih sukoba pokazuju da u njima više od polovine žrtava čini civilno stanovništvo. Pravnom terminologijom izrečeno »nediskriminatorno delovanje« jeste ozbiljan problem sa kojim se danas suočavamo. Analiza delovanja kazetnih bombi i rasljavajućih sredstava u sedmom poglavju je temeljita i ukazuje na to da dosad nije bilo pokušaja da se reguliše korišćenje tih ubojitih sredstava, što je zabrinjavajuće. Pri tom, Lumsden izvlači pravilan zaključak da kazetne bombe i sredstva za

izbacivanje bombi malog kalibra predstavljaju »jednu od »rastućih sektora« današnje vojne tehnologije«.

Primećujemo da u dosadašnjih sedam poglavja posmatrani razvoj ranih oružja pruža izvanredne podatke, analizira napore da se ono stavi van upotrebe. Vrlo često autor polemiše sa stavovima vojnih praktičara, zauzima vlastiti stav, no, pojedini aspekti tu ostaju zanemareni. Na primer, ni reči o uticaju vojno-industrijskog kompleksa na proizvodnju i razvoj tih oružja. Nije osvetljena uloga transnacionalnih kompanija i njihovi specifični odnosi sa zemljama u razvoju u tom domenu. Ništa ne saznajemo o mehanizmima kontrole i o nosiocima inicijativa da se ta oružja zatrane. Izostavljanje iz vidokruga analize navedenih tema na određeni način ograničava domete rada, no, vratimo se natrag knjizi.

Svojevrstan paradoks je da su zbranjene plastične bombe za koje nije sigurno dokazano da postoje. To je već tema osmog poglavja. Propitujući spremnost obe super sile da brzo potpišu ugovor o zabrani tog oružja Lumsden je s razlogom sumnjičav. Zar je moguće da se tako lako postigne dogovor za oružje koje »ne postoji?« Sumnja je opravdana i argumentovana izjavom doktora Harvija iz vremena Vijetnamskog rata. Taj stručnjak je u razgovoru sa severnovijetnamskim lekarima saznao o njihovim poteškoćama prilikom lokacije u telu i vodenja komadića plastike iz tela žrtava američkih protivpešadijskih bombi.

Naredna poglavija posvećena su minama i sredstvima za uništavanje s naknadnim delovanjem, eksplozivnim gorivim smesama, famoznom napalmu i fosfornim bombama. Sadašnja situacija u međunarodnom zakonodavstvu ne zadovoljava jer ne doprinosi smanjenju broja civilnih žrtava koje su rezultat primene svih navedenih sredstava za uništavanje. Poseban problem su neeksplozidirana sredstva za uništavanje koja mogu predstavljati i dugoročnu opasnost za stanovništvo zemlje i nakon okončanja rata. Nijedna od zemalja koja je vršila postavljanje, na primer, mina nije snosila odgovornost za naknadne žrtve u mirno vreme, što svakako nije u redu.

Ratni užasi Hirošime i Nagasakiju nisu stavljeni tačku na primenu ABH-oružja. Svake godine u tim gradovima ljudi umiru od posledica koje su proizvedle od upotrebe atomske bombi. Dugotrajno štetno delovanje na ljudе i njihov životni prostor najznačajnije su karakteristike tog oružja s kojim se upoznajemo u četvrtastom poglavljiju. Naravno da pitanje primene nuklearnog oružja nije nešto što možemo smatrati stvarima zaraćenih strana, pošto bi radioaktivne padavine štetno delovale na stanovništvo širom sveta. Ne sme se dozvoliti da nekoliko država preti zdravlju i bezbednosti ljudskog roda a da međunarodno pravo to toleriše. Stoga »ispitivanje, proizvodnja, gomiljanje i pretnja upotrebotom nuklearnog oružja kriminala

su djela protiv čovečanstva, po duhu, ako ne i po slovu zakona«.

»Civilizacija ili novo barbarstvo?« naslov je petnaestog poglavija, naslov koji, čini se najbolje potvrđuje moto da naučnici treba da su savest čovečanstva, načelo koje je okosnica ovog dela Malverna Lumsdena.

Značajna vrednost tog rada su i dodaci kojih ima sedam, počevši od hronologije događaja vezanih za zbranu nehumanih oružja gde autor nije zaboravio da pomene aktivnost nesvrstanih zemalja. Reč je o Konferenciji ministara spoljnih poslova nesvrstanih zemalja u Limi (Peru) od 25. do 30. avgusta 1975, gde se osudjuju kolonijalističke sile koje su zemarile otklanjanje materijalnih ostataka rata, kao što su mine, ometajući time razvoj nekih zemalja u razvoju. Navode se najznačajnije rezolucije UN, konvencije o zabrani, protokola, pa i veoma pregledni spisak proizvodača protivpešadijskog naoružanja.

Imajući u vidu i izrečene zamerke o pitanjima kojima se Malvern Lumsden, naučni saradnik SIPRI Instituta iz Štokholma, nije pozabavio, pred nama se nalazi solidan rad. Delo koje potiče na razmišljanje, širi znanja o bolesti čovečanstva ORUŽJU bitan je element onih nastojanja da »potreba o stvaranju međunarodne svesti o opasnostima trke u naoružanju« ne ostanje samo potreba.

Zanimljiv je podatak da taj rad prvi u svetu publikuje zagrebački GLOBUS u okviru poznate, »Plave biblioteke« čime popunjava značajnu prazninu u našoj literaturi posvećenoj ovoj tematiki.

* Vidi više o tim i sličnim zrnima u: »World Arms and Disarmament, SIPRI-yearbook 1982, Stockholm International Peace Research Institute, Taylor & Francis Ltd, London 1982, str. 447 – 453.

vladimir devide „iz japanske književnosti“, Zagreb 1985.
piše: tvrtko kulenović

Za razliku od Indije i Kine, koje su mnogo ranije prodile u svet evropske kulture, susret sa Japanom ostvarili su tek slikari impresionizma, ali to je bio istinski susret značenja, a ne tek puko anegdotsko-sentimentalno-dobrohotno »otkrive«. »Sa svojim perspektivnim sistemom paralela u koso kubu, sa asimetričnim sklopom slikarske kompozicije, u pegama svetlih boja, japanski uzori utiču na oslobođanje od akademiskog učenja o perspektivi i od iluzionističkog prikazivanja prirode u evropskoj umetnosti« (Oto Bihalji-Merlin). Zati dolazi »poplava haiku-a«: nema valjda zemlje u svetu u kojoj se piše moderna poezija a da se neki od njenih pesnika

nije ogledao i u »svome haiku«. Kod nas postoji valjda već čitava škola »domaćih haiku«, mada nam je opšte poznavanje japanske kulture još uvek vrlo oskudno, ne zato što nemamo volje i interesovanja nego zato što nemamo znanaca i stručnjaka.

Vladimir Devidé je jedan od retkih, ako ne, pored Dejana Razića, i jedini. Pregled japanske književnosti koji je sada objavio rezultat je dugogodišnjeg rada i oblikovan se postepeno. Njegov obimni uvodni tekst (»Japanska književnost«, 65 strana) oblikovao se postepeno, prvo kao prilog u časopisu »Encyclopædia moderna zatim kao deo Liberove *Povijesti svjetske književnosti*, da bi se konično ubolio u ovoj knjizi koju zbog toga i zovemo pregledom, mada joj je sam autor dao naslov koji je, istina, tačan, ali u našim uslovima preterano skroman. Verovatno da Devidé, po osnovnoj vokaciji matematičar, nije savladao sve pretpostavke potrebne za pisanje jedne istorije književnosti, svakako da nije imao ni nameru da je piše, ali njegov uvodni tekst, pa antologiski izbor iz japanske književnosti svih perioda, pa komentari koji idu uz pojedine delove tega izbora, pojedine autore i dela, sve to zajedno čini jedan, u našim uslovima dragocen, a i inače sasvim uspeo, istorijski pregled.

Ne bi imalo ni smisla ni svrhe da se ovde nabrazaju »sastojci« tog pregleda, periodi i »stilovi«, slabo poznati i ovom prikazivaču i njegovom čitaocu, da se pravi spisak egzotičnih imena. Naglašiću ono što mi je prepoznatljivo, podrazumevajući da je to ono što najviše privlači i ostale zainteresovane čitaoce: no drama i haiku poezija. Da bi dočarao onu, vrlo specifično japansku, zenbudističku oniričnost nô drame, Devidé s razlogom navodi jednog od najboljih zapadnih interpretatora japanske književnosti, R. H. Blajsa, koji se, opet, da bi nam tu specifičnu oniričnost objasnio, poziva na putne dnevničke najslavnijeg haiku pesnika Bašoa: »Kad je Bahogledao nô-dramu, on je bio na putovanju; kad je putovao, našao je da je glumac u no drami... U izboru je no zastupljen Seamievom dramom »Hachi no ki«, prvi put prevedenom na naš jezik i istovremeno, koliko mi je poznato, prvom dramom prevedenom na naš jezik direktno s japskog.

Haiku je nesumnjivo najpopularniji proizvod japanske umetnosti na Zapadu, i on tu popularnost nesumnjivo i zasluzuje. U toj pesmi od tri stiha i 17 slogova, kao i u no drami koja celastane na 5–6 stranica knjige običnog formata, ostvareni su oni ideali koje je ovaj deo Azije, Kina i Japan, oduvek sebi u umetnosti postavlja: sublimacija realnog i kvintesencija lirskog. U zapadnoj umetnosti, ili bar zapadnoj estetici, kroz celu njenu istoriju, vodila se borba između »istine« i »lepote«, između »održavanja« i »stilizovanja«, u krajnjoj liniji, borba između filozofije i poezije koju je još Platon nazvao »starom rasprrom«. Ta borba nije bez uporišta u logici, jer svaki »stil« zapravo i nije ništa drugo nego jedno skraćivanje »realnosti«. U savremenoj teoriji, klasičnoj reči »stil« odgovara otprilike izraz »način modelovanja«, a modelovanje već po svojoj matematičkoj definiciji, podrazumeva uzimanje »samo nekih crta« predmeta, na osnovu kojih treba da se ponovo sagradi taj predmet.

Umetnost je, dakle, večita borba protiv »komocije logike«, borba za

skraćivanje i sažimanje i, istovremeno, za očuvanje »cele stvarnosti« u tom sažetom obliku. Malo je koji oblik poznote nam umetnosti tu borbu vodio tako uspešno kao što je to činila japanska haiku poezija i razumljivo je da je Devidé u svom izboru tekstova, ako već ne i u svome ugovoru, upravo njoj posvetio najveću pažnju (sve haiku pesme u izboru date su istovremeno u Devideovom prevodu i u letiniziranom japanskom originalu).

Bašo se, naravno, pojavljuje i kod haiku poezije. Devide podvlači činjenicu da su upravo ove dve umetnosti, nô i haiku s minimalnim sredstvima izražava jedan doživljaj; on govori šutnjom koja kazuje i ono što nije rekla i obasjava putove na kojima nije upalila svjetla. Kao i za nô, da dublje razumijevanje haiku neophodna je obavještenost o zenu, i to je bilo razlogom da su još na prijelazu iz XIX u XX stoljeće neki zapadni kritičari haiku zvali – »japanskim epigramom«.

U izboru, međutim, posebnu, obimom prevedenih stihova najveću, pažnju posvetiće Issi koji je »najjapanskih od svih haiku pjesnika, a ipak usprkos tome ili zbog toga, apel njegova djela je univerzalan«. Ovako izdavanje i vrednovanje Isse biće razumljivo svakom ko je jednom pročitao bar onaj haiku kojeg je Issa napisao posle smrti svoje malene kćeri:

Taj svijet kapl rose:
Jest kap rose, a ipak,
a ipak...

Poezija možda i nije univerzalna, ali bol za izgubljenim detetom jeste, ovaj Japanac je u njemu isti kao i onaj koji je pevao o učveljenom oču Du Perjeu, kao onaj Poljak koji je napisao »Oca kužnih iz El Arisâ«, kao onaj Jugosloven koji je sastavio »Dulice uveoček«. A i te kako je pri tom Japanac, u njemu je prisutan duh zena, onaj duh koji odbacuje svaku definiciju, svaku filozofiju pa čak i svoju, svoju naročito: budistička filozofija kaže da je svet ništa, da je kaplja rose, ali što na to da kaže onaj koji je tek izgubio voljeno dete.

Japanac je po tome, naravno, što je pesnik haiku, što je sve u njegovoj pesmi, i filozofija, i njena negacija, i bol zbijeno u tri stiha u 5–7–5 sloganu, i nijedan od svih tih sadržaja, na tom malom prostoru, ne sme mnogo da se nameće, da se vidi. U klasičnoj zapadnoj tradiciji, Lukrecijev spev *O prirodi* sklopljen je tako kao ova Issina pesma: pošto je izložio celokupnu Epikurovu i svoju filozofiju, on je na kraju zapravo odbacuje suočen sa pesničkom vizijom ljudske patnje u kugom pogodenjem Atini. Ali razlika između dva pesnika nije samo u tome što je jedan napisao Haiku, a drugi spev, ni u tome što je prvi uzdržan iako mu je umrlo dete, a drugi bolna raspevan mada: »Šta je njemu Atina«, nego je razlika i u tome što se Issino odbacivanje filozofije formuliše kao pitanje, a u pitanju filozofija najviše trijumfuje, toliko se obrta dogada na ovom beskrajno malom prostoru haiku pesme.

Jer čovek kome je umrlo dete mora, ako je pesnik, ako je mudrac, znati i to da će vreme koje teče odneti sa sobom mnogo od njegovog bola, i mora umeti da i nešto od toga saznanja stavi u pesmu, ma kako kratku. On mora znati ono što kaže drugi pesnik i mudrac, Kinez Li Šang-Jin; ako je put kratak, dovoljno je zrno prosa da zakloni vasionu. Nje-

gov bol za izgubljenim detetom je to zrno prosa koje je njemu zaklonilo tu budističku vasionu koja ionako nije ništa, samo kap rose. Ili kako drugi veliki Kinez kaže: »Postoji ono što je objašnjivo, i ono što je neobjašnjivo. Mudri ljudi znaju da je i jedno i drugo neshvatljivo«

velibor berko savić „prota mateja nenadović, akta i pisma“, dečje novine, gornji milanovac 1984. piše radmila gikić

Velibor Berko Savić, priredivač knjige *Prota Mateja Nenadović, akta i pisma*, do sada je poznat u literaturi po knjigama *Život u plasmima* (Ljubomir P. Nenadović i Ljuba Nenadović u anegdotama). Ovom knjigom Savić se potvrdio kao čovek koji je svoje zanimanje usmerio ka porodicu Nenadovića, temeljno: do svih pisama, akata, dokumenata, u traganju za materijalom koji je rasut u većinom i nepovratno izgubljen. Knjiga o kojoj je ovde reč broji 740 stranica prikupljene grade, do sada najpotpunije zbirke o Proti Mateji Nenadoviću, ali ona govori mnogo i o ljudima iz tog perioda, o vremenu koje obuhvata šezdeset i četiri godine.

Akta i pisma koja su objavljena u ovom knjizi svrstana su po vremenu nastanka. Najveći deo objavljenih pisama je iz zvanične prepiske, potom je tu diplomatska, prošenja i privatna prepiska. Veoma malo pisama do sada je bilo poznato i objavljeno: od ukupno 658, koliko ih je u ovom knjizi, ranije je objavljeno 366, dok su 292 po prvi put sada štampana, kako navodi Savić. Najveći broj datira iz 1811. godine, kojoj pripada 120 pisama, i obuhvata period o ratovanju kraj Drine.

Prota Mateja učestvovao je u radu Majskog skupštine, potom je kao Karađorđev vojvoda sudelovao u dogadjaju u Vojvodini, predvodio je valjevsku vojsku protiv Mađara. A kada ga je Aleksandar Karađorđević stavio u stanje mirovanja 1852. godine, Prota se posvetio porodici i obradi svojih pisama i akata. Među prvim zainteresovanim za objavljinje Protinim pisama bio je Jovan Hadžić, te je 1843. i 1844. godine, kao Protin prijatelj i dugogodišnji saradnik na Izradi srpskih zakona, objavio 78 pisama u Golublci gradu iz prvog i drugog ustanka, da bi se potom povremeno objavljinje nastavilo i u drugim publikacijama. Kasnije ih je Hadžić objavljivao i u *Letopisu Matice srpske*, a Ljubomir Nenadović u prvoj knjizi *Prilog za srpsku istoriju*. Štampače ih odmah posle očeve smrti. Međutim, dobro započeti posao prekinut je 1868. godine, kada je pogubljen Ljubomir brat Svetozar s bog navodnog učešća u zaveri protiv kneza Mihaila. Ljubomir je pogubljen svoga brata primio teško, te je tražio da ga penzionislu sa mesta načelnika Ministarstva prosvete, i time je bio prekinut i njegov rad na daljem objavljinju Protine zaostavštine.

Protine dokumente danas je moguće naći jedino u arhivima i prihvatnim zbirkama, ali njegovi potomci ne poseduju nikakva dokumenta. U

vreme kada su prvi put štampani *Memoari Prote Mateje* (1867), bilo ih je još sačuvano 700 (prema 658 ovde objavljenih). Uz to, autor ove knjige navodi da je sin Protin, Ljubomir P. Nenadović, delio rukopise *Memoara* prijateljima, da bi preostali deo ustupio Narodnoj biblioteci i Društву srpske slovesnosti. Ujedno, nakon bratova pogubljenja, Ljubomir je, pred odlazak u Beč, svu prepisku spašio, te se pretpostavlja da je tada uništen i deo Protine zaostavštine.

Prvi akt u knjizi datira iz 1790. godine, u Beču, 7. decembra; u njemu austrijski Vojni savet javlja Aleksi Stefanoviću Nenadoviću da mu je car odredio penziju od 15 forinti mesecno; a poslednji u knjizi naznačen je datumom od 22. oktobra 1854. godine, u Valjevu, gde Prota Mateja Nenadović piše Okružnom суду u Smederevu da mu izdaju prepise spisa parnice sa sinovcem Konstantinom Nenadovićem.

Vrednost je ove knjige, pored ostalog, u tome da su sačuvani i izvorni tekstovi, originali i što su ta pisma i dokumenta objavljena u izvornom obliku, jezikom na kome su napisana, a potom su dati i prevodi. U knjizi su objavljena pisma, akta, arhijerejske povelje. Teško je izdvojiti sva zanimljiva pisma, ali uzgred možemo skrenuti pažnju na pismo Stefana Stratimirovića Proti, potom na Karađordev i Protin uslov turskim izaslanicima za mir, zatim na zahteve za zajam, pismo Petra Petrovića Njegoša i o dogovoru o zajedničkom ratovanju protiv Turaka, molbe srpskih starešina sultanu Selimu III da se Srbiji daju privilegije i na žalbu na surovost i bezakonje turskih paša. Pismo od 29. novembra 1807. godine zanimljivo je po tome što se iz njega vidi da knez A. A. Prozorovski odlikuje zlatnim krstom sa zlatnim lancem Protu Mateju a od cara Aleksandra I.

Naklonost Karađorda prema Proti izražena je već 1811. godine, kada ga postavlja za vojvodu tamnavske kneževine i daje mu vojvodsku diplomu, a ta godina je u knjizi značajna po najvećem broju pisama (120). Učestala su pisma Karađordeva koja pozivaju na ustanak. Slede mnogi izveštaji sa ratišta: o broju ratnika, špijuna, nedostatku oružja, kretanju i zauzimanju položaja turske vojske, o vojsci Miloša Obrenovića. Raporti Karađorda: »Milostivejši gosudaru moj! Imam visoku čest vama javiti, kako smo pisali na sve strane, radi vojske da se ovde skupimo, i ove Turke zatvorimo, nedati im nikud prodriati. Do juče nitko stigao nije, krome juče kako stiže Miloš Obrenović sa svojom vojskom, i k nama dove na razgovor radi protivljenja i udarca na Turke«, pismo je od 26. oktobra 1811. godine, a najveći deo je iz Protokola o ratovanju kraj Drine.

Već sledeće, 1812. godine ubeležena su samo 34 akta i pisma, da bi se broj svake godine smanjivao. Samo iz prvog ustanka (1804-1813) ima 205 dokumenata.

Godine 1813., 1846. i 1848. imaju po 24 dokumenta, akta i pisma. Iz 1839. godine su 22, a iz 1849. godine samo 20, dok ih je iz 1804. bilo samo sedamnaest, a za ostale godine broj je manji.

Rad na prikupljanju ovako obimne grade nesumnjivo da je iziskavao mnogo vremena i truda, te je zahvalnost autoru, Veliboru Berkiju Saviću, neosporna. Knjiga *Prota Mateja Nenadović, akta i pisma* je štivo koje se čita sa interesovanjem.